

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.939

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-2-2>

Кучер Віталій Орестович,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії права,
конституційного та приватного права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0877-5735>
E-mail: kucherlviv@ukr.net

Парасюк Василь Михайлович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права,
конституційного та приватного права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8195-7597>
E-mail: parasyk@ukr.net

Бориславський Ростислав Андрійович,

доктор філософії,
викладач кафедри теорії права,
конституційного та приватного права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8941-7942>
E-mail: rostykboss@gmail.com

ПРАВОВА ПРИРОДА ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

***Анотація.** У статті досліджуються питання правового регулювання заходів процесуального примусу. Проаналізовано такі заходи процесуального примусу як попередження та видалення із залу судового засідання, штраф.*

Визначено суб'єктів, до яких може бути застосовано видалення із залу судового засідання. Воно може бути застосоване до учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх в судовому засіданні.

Розкрито зміст ухвали суду про застосування заходів процесуального примусу. Наголошено на неможливості застосування до особи, кількох заходів процесуального примусу за одне й те саме правопорушення. Сформульовано пропозиції щодо подальшого удосконалення норм цивільного процесуального кодексу України.

***Ключові слова:** судовий розгляд, цивільний процес, розгляд справи у суді першої інстанції, заходи процесуального примусу, попередження, видалення із залу судового засідання.*

Kucher Vitalii, Parasiuk Vasyl, Boryslavskiy Rostyslav. LEGAL NATURE OF MEASURES OF PROCEDURAL COERCION IN CIVIL PROCEEDINGS

***Abstract.** The article deals with the legal regulation of procedural coercion. Analyzes such as procedural enforcement measures to prevent and remove from the courtroom, fine.*

During removal from the courtroom should be understood forced deprivation of opportunities to be in the courtroom during a civil case in court.

Application removal from the courtroom possible only if the person has been duly notified previously chairman of breach of order during the trial and the possibility of using a person more stringent measures of coercion.

An entity to which the applicable removal from the courtroom. It can be applied to members of civil process and other persons, present in the courtroom.

The content of the court on the application of procedural coercion. Emphasized the impossibility of the person several measures of procedural compulsion for the same offense.

Suggestions for further improvement of the Civil Procedure Code of Ukraine.

Legislators need to review the system of procedural coercion and detail the mechanism of their application. Article 92 of the Civil Procedure Code of Ukraine should be supplemented by the provisions of the need for the additional proceedings in the case of removal from the courtroom single lawyer; legal representative or expert. This could be, for example, an ad break in the hearing, replacing the legal representative and more.

The legal regulation of fines for contempt of court also needs improvement. The law makes it possible to apply a procedural fine and an administrative fine for contempt of court for the same offense.

Key words: *court proceedings, civil proceedings, proceedings in the court of first instance, measures of procedural coercion, warning, removal from the courtroom.*

Постановка проблеми. Заходи процесуального примусу, як і будь-які інші заходи державного примусу, тісно пов'язані з обмеженням прав і свобод. Такі обмеження можуть бути особистого характеру, а також стосуватися права власності, зокрема права володіти майном.

Такі заходи спрямовані на можливість суб'єктів цивільного процесу реалізувати гарантоване Конституцією України право на захист. Як наслідок – передбачені цивільним процесуальним законодавством заходи примусу повинні відповідати основоположним началам, які закріплені в Конституції України та Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України).

Стан дослідження. Питання нормативно-правового регулювання процесуальних заходів примусу розкривалися у працях видатних науковців-теоретиків цивільного процесу. Це праці В. Баранкової, С. Бичкової, В. Бобрика, В. Комарова, В. Кравчука, І. Лукіна, Ю. Притики, В. Теліпка, О. Угриновської, С. Фурси, М. Штефана, Ю. Нечипорука та інших.

При цьому під час реалізації заходів процесуального примусу велика кількість питань залишається невирішеною. Зокрема, це стосується можливості застосування такого заходу примусу як видалення із залу судового засідання законного представника, адвоката, експерта, свідка. Виникає питання, чи не суперечить такий захід процесуального примусу як видалення із залу судового засідання закрі-

пленим в Конституції та в ЦПК України положенням. Чи не буде суперечити видалення із залу судового засідання адвоката закріпленому в ст. 59 Конституції України праву кожного на професійну правничу допомогу. Чи не буде суперечити видалення із залу судового засідання законного представника порядку розгляду позовного провадження в цивільному судочинстві, а також принципу змагальності сторін. І чи буде цивільна справа розглянута повно та всебічно, у разі видалення із залу судового засідання свідка чи експерта.

Метою даної статті є аналіз чинного цивільного процесуального законодавства, що регулює питання заходів процесуального примусу. Відповідно до окресленої мети поставлено такі завдання: визначити правову природу заходів процесуального примусу; розкрити порядок застосування окремих заходів процесуального примусу, зокрема видалення із залу судового засідання; проаналізувати наслідків застосування окремих заходів процесуального примусу щодо учасників судового процесу.

Виклад основних положень. Цивільне процесуальне законодавство зазначає, що заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених цим Кодексом випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зло-

вживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства (ст. 143 ЦПК України).

Заходи процесуального примусу є формою цивільно-процесуальної відповідальності учасників процесу за невиконання процесуальних обов'язків. До того ж із визначення, встановленого в ЦПК України, слідує, що заходи процесуального примусу можуть застосовуватись до будь кого із учасників судового процесу не залежно від процесуального статусу, а також і до осіб, що не є учасниками цивільного судочинства (не беруть участі у справі).

Заходи процесуального примусу:

– спонукають відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків;

– припиняють зловживання правами, не допускаючи безпідставного використання судів для досягнення цілей, що не є сумісними із правосуддям, зменшуючи операційне навантаження на суди та витрати бюджетних коштів на утримання судів, а також унеможливаючи прийняття справ до провадження та їх судового розгляду без достатніх для цього фактичних та правових підстав;

– запобігають створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства, відраджує учасників справи та причетних до справи осіб від повторення процесуальних правопорушень (спеціальна превенція), а також справляючи виховний вплив на учасників судочинства (загальна превенція);

– можуть слугувати засобом компенсації втрат держави та учасників справи від зловживання процесуальними правами чи іншого процесуального правопорушення [1, с. 148].

Заходи процесуального примусу застосовуються судом з метою припинення правопорушення, а також для стимулювання учасників судового процесу щодо виконання ними своїх процесуальних обов'язків.

Необхідною передумовою застосування заходів процесуального примусу до окремої особи є порушення нею встановлених судових правил або протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства.

Встановленими в суді правилами є вимоги нормативних актів, що регулюють діяльність суду або інших державних установ. Це можуть бути правила розпорядку окремого суду; локальні нормативні акти, затверджені головою суду.

Правила суду може визначати головуючий під час судового засідання. Суддя може встановлювати порядок дослідження доказів, черговість допиту свідків чи інших учасників справи, особливості застосування фіксації цивільного процесу, в тому числі проведення звуко- чи відеозапису та ін.

Заходи процесуального примусу можуть застосовуватися як реакція на образу судді чи інших учасників процесу, вчинення протиправних дій (наприклад, хуліганства) в залі судового засідання, порушення встановлених вимог протиепідемічного законодавства, блокування приміщень, знищення або пошкодження майна суду тощо.

Заходи процесуального примусу застосовуються судом шляхом постановлення ухвали про їх застосування (ч. 2 ст. 143 ЦПК України). Відповідно до вимог ст. 260 ЦПК України «Зміст ухвали суду» в ухвалі про застосування заходу цивільно-процесуального примусу необхідно зазначати дані про дату та місце її постановлення; дані про суддю (прізвище, ініціали), учасників справи. Обов'язково мають бути відображені мотиви, з яких суд зробив висновок про потребу застосування заходу примусу. Зазначається норма закону, яким керувався суд, і конкретний вид заходу процесуального примусу (відповідно до ст. 144 ЦПК України).

Так, ст. 144 ЦПК України визначає наступні заходи процесуального примусу: 1) попередження; 2) видалення із залу судового засідання; 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; 4) привід; 5) штраф.

Суть попередження розкривається науковцями як доведення порушнику інформації про те, що його поведінка не відповідає визначеним правилам і є потреба припинити протиправну поведінку. Інакше – будуть судом застосовані заходи процесуального примусу [2, с. 240]. При цьому правопоруш-

нику роз'яснюється норма ст. 145 ЦПК України, що у разі повторного порушення встановленого порядку судового засідання та / або невиконання розпоряджень головуючого будуть застосовані суворіші заходи примусу [3, с. 20].

При цьому слід врахувати, що попередження може бути застосовано за порушення встановленого порядку у залі судового засідання і не може застосовуватися поза його межами.

Закон не визначає дії, які можуть бути кваліфіковані як порушення порядку в залі судового засідання. Слід погодитися з думкою В.І. Бобрика про те, що питання про порушення особою встановленого порядку носить суб'єктивний судовий характер. Суддя (колегія суддів), що розглядає справу, керуються власним внутрішнім переконанням, вирішуючи питання про порушення встановленого порядку [4, с. 18].

Порушення порядку або непокора законним вимогам головуючого під час судового засідання може проявлятися у двох формах: дії та бездіяльності. Очевидно, що особи, які вперше приходять до суду, можуть і не знати правил поведінки в суді, тому такі правила, а також заходи процесуального примусу, які можуть бути застосовані до осіб у разі їх порушення, повинні бути роз'яснені завчасно судовим розпорядником.

Очевидно, що той, хто вперше звертається до суду, може бути не в курсі встановлених судових правил поведінки. Ці правила мають бути роз'яснені судовим розпорядником в суді, а звернуто увагу на можливі заходи процесуального примусу, які можуть бути застосовані до особи у разі порушення визначених правил.

Під видаленням з залу судового засідання розуміють це позбавлення учасника процесу чи іншої особи, яка присутня у залі судового засідання, права бути присутньою на цьому судовому засіданні, та застосовується негайно та виключно у разі повторного порушення порядку під час судового засідання або повторного невиконання розпоряджень головуючого [5, с. 117].

Застосувати видалення із зали судового засідання можна у разі, якщо особу належним чином судом було попереджено про порушення встановленого порядку та вказано на можливість застосування більш жорстких заходів примусу.

Відповідно до вимог Положення про порядок створення та діяльності служби судових розпорядників, затвердженого наказом Державної судової адміністрації України від 20.07.2017 № 815, виконання фактичних дій щодо видалення особи, яка проявляє неповагу до суду та порушує громадський порядок у приміщенні суду, із залу судового засідання за розпорядженням голови суду покладається на судового розпорядника [6].

Варто вказати на важливість саме правомірного застосування видалення із залу судового засідання, яке полягає у тому, що порушення судом процесуального законодавства призводить фактично до порушення права на судовий захист, яке гарантоване ст. 55 Конституції України, ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Європейський Суд із прав людини неодноразово зазначав у своїх рішеннях, що позбавлення особи можливості фактично бути присутньою під час вирішення судом питання, яке стосується прав відповідної особи, є неприйнятним (наприклад, рішення від 7 липня 2011 р у справі «Федоров і Федорова проти України» (Fyodorov and Fyodorova v. Ukraine) [7].

Як зазначає І. Жолтобрюх видалення сторони у справі із залу судового засідання, насамперед за умови, що вона веде справу самостійно, без залучення представника, унеможлиблює реалізацію нею процесуальних прав під час судового засідання, що є несумісним із принципами змагальності сторін та гласності судового процесу, що підриває справедливість судового розгляду у цілому та визначає необхідність запровадження альтернативних видаленню із залу судового засідання примусових заходів до сторін у справі, що допустили повторне після попередження порушення порядку під час судового засідання або невиконання розпоряджень судді (головуючого судді) [1, с. 149].

Відповідно до положень ЦПК України видалення із зали судового засідання може бути застосоване до учасників судового процесу та інших осіб, присутніх в судовому засіданні.

Стаття 42 ЦПК України зазначає, що учасниками справи в позовному провадженні є сторони, треті особи; у справах наказного провадження – це заявник та боржник; в справах окремого провадження такими особами є заявники та інші заінтересовані особи. Стаття 65 ЦПК України зазначає, що учасниками судового процесу, крім учасників справи та їхніх представників, є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст. Тому до усіх вище перерахованих осіб, як учасників судового процесу, може бути застосований такий захід процесуального примусу, як видалення із зали судового засідання.

Що ж стосується інших осіб, присутніх в залі судового засідання ч.1 ст. 7 ЦПК України зазначає, що розгляд справ в судах проводиться усно і відкрито, крім випадків, передбачених ЦПК України. Будь-яка особа має право бути присутньою у відкритому судовому засіданні.

Стаття 142 ЦПК України сформульована таким чином, щоб наголосити на можливості застосування такого процесуального заходу як видалення із зали судового засідання до будь якого учасника цивільного процесу. Це стосується також перекладача, свідка, експерта, представника. Але норма процесуального законодавства побудована таким чином, що у законі визначено дії суду у разі видалення із зали судового засідання лише перекладача: у разі видалення із зали судового засідання перекладача суд оголошує перерву і надає час для його зміни (ч.2 ст.145 ЦПК України).

У даному випадку, застосовуючи ч. 2 ст. 145 ЦПК України, суд вживає заходів до уникнення порушення законодавства щодо мови цивільного судочинства. Адже відповідно до ч. 4 ст. 9 ЦПК України учасники судового процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати

в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача.

Як повинен діяти суд у разі видалення із зали судового засідання інших учасників процесу (наприклад, експерта, представника) – закон не розкриває. Цивільне процесуальне законодавство не вказує на потребу вчинення додаткових процесуальних дій у разі видалення з зали судового засідання свідка, експерта, законного представника чи адвоката.

Щоб не допустити порушення положень ст. 59 Конституції України щодо права на професійну правничу допомогу, уникнення порушення принципів змагальності сторін, повного та всебічного розгляду цивільної справи необхідно розглянути питання про можливість внесення змін до ЦПК України і надати головуючому право оголосити перерву до заміни адвоката, законного представника чи експерта.

Інша ситуація з свідком. Під час розгляду справи зазвичай немає змоги замінити свідка іншою особою, яка володіє відповідною інформацією та може дати показання щодо відомих обставин справи. У такому випадку необхідно замість видалення свідка-порушника із зали судового засідання розглядати можливість застосовувати інші заходи процесуального примусу. Це може бути адміністративний штраф, який може застосовуватися відповідно до диспозиції ст. 185³ КпАП. Так, відповідно до названої статті за непадкорення свідка, позивача, відповідача розпорядженню головуючого чи за порушення порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-яких дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил, може накладатися штраф.

Для недопущення затягування строку розгляду цивільної справи К. Куцик пропонує внести зміни в законодавство і видалення із зали судового засідання замінити на застосування до порушників (перекладача, представника, свідка, експерта, спеціаліста) штрафу [3, с. 21].

Одним із заходів процесуального примусу є штраф, який набуває все більшого поши-

рення у практиці судочинства під час розгляду цивільних справ. Порядок стягнення штрафу як заходу процесуального примусу регламентовано у ст. 148 ЦПК України.

На думку І. Желтобрюх немає підстав говорити про відмінність природи адміністративного стягнення у вигляді штрафу (ст. 185³ КпАП) та штрафу як заходу процесуального примусу. Можливість їх застосування за одне й те саме правопорушення неодмінно порушує питання щодо того, чи має місце подвійна відповідальність [1, с. 150].

Висновки. Законодавець повинен ретельніше регламентувати механізм застосування заходів процесуального примусу під час розгляду цивільної справи. Такий захід цивільно-процесуального примусу, як видалення із зали судового засідання, може бути застосований до учасників судового процесу та інших осіб, присутніх в залі судового засідання, у

випадку повторного, порушення порядку під час судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого.

Цивільне процесуальне законодавство необхідно доповнити нормою про потребу вчинення додаткових процесуальних дій у випадку видалення із зали судового засідання єдиного адвоката, законного представника чи експерта, що зумовлено потребою уникнення порушень загальних засад цивільного процесу. Як варіант вирішення такої ситуації може бути оголошення головуючим в судовому засіданні перерви, заміна законного представника тощо.

Також потребує удосконалення правова регламентація стягнення штрафу за прояв неповаги до суду. Адже закон надає можливість застосувати процесуальний штраф та адміністративний штраф за прояв неповаги до суду за одне й те саме правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Желтобрюх І. Заходи процесуального примусу, що застосовуються до сторін у справі за законодавством про адміністративне судочинство: шляхи оптимізації матеріально-правових підстав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 146-152.
2. Цивільний процес України : підручник / за ред. В.О. Кучера. Львів: ЛьвДУВС, 2016. С. 308.
3. Куцик К. Заходи процесуального примусу, які застосовуються до порушників порядку в залі судового засідання. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 4. С. 19-23.
4. Бобрик В.І. Заходи процесуального примусу: порівняльно-правовий аналіз у різних видах цивільного судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 10. С. 16-21.
5. Ігнацевич Ю.Г., Нечипорук Ю.М. Видалення із зали судового засідання як захід процесуального примусу в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Випуск 47. Том 2. С. 115-118.
6. Положення про порядок створення та діяльності служби судових розпорядників: наказ Державної судової адміністрації України від 20.07.2017 № 815. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0815750-17#Text>
7. Case of Fyodorov and Fyodorova v. Ukraine (Application no. 39229/03): Judgment, 7 July 2011; Final 07/10/2011 / The European Court of Human Rights (Fifth Section) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-105478>.
8. Пастернак В.М. Роль процесуального примусу в адміністративному судочинстві. *Право і суспільство*. 2017. № 3 ч. 2. С. 134-137.

References:

1. Zheltobriukh I. (2020). Zakhody protsesualnoho prymusu, shcho zastosovuiutsia do storin u spravi za zakonodavstvom pro administratyvne sudochynstvo: shliakhy optymizatsii materialno-pravovykh pidstav. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 3, pp. 146-152. [in Ukrainian]
2. Tsyvilnyi protses Ukrainy: pidruchnyk / za red. V.O. Kuchera. Lviv: LvDUVS, 2016, pp. 308. [in Ukrainian]
3. Kutsyk K. (2017). Zakhody protsesualnoho prymusu, yaki zastosovuiutsia do porushnykiv poriadku v zali sudovoho zasidannia. *Pidpryemstvo, hospodarstvo i pravo*, 4, pp. 19-23. [in Ukrainian]
4. Bobryk V.I. (2014). Zakhody protsesualnoho prymusu: porivnialno-pravovyi analiz u riznykh vydakh tsyvilistychnoho sudochynstva. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 10, pp. 16-21. [in Ukrainian]

5. Ihnatsevych Yu.H., Nechyporuk Yu.M. (2017). Vydalennia iz zaly sudovoho zasidannia yak zakhid protsesualnoho prymusu v administratyvnomu sudochnstvi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo»*, 47(2), pp. 115-118. [in Ukrainian]
6. Polozhennia pro poriadok stvorennia ta diialnosti sluzhby sudovykh rozporiadnykiv: nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy vid 20.07.2017 № 815. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0815750-17#Text> [in Ukrainian]
7. Case of Fyodorov and Fyodorova v. Ukraine (Application no. 39229/03): Judgment, 7 July 2011; Final 07/10/2011 / The European Court of Human Rights (Fifth Section) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-105478>.
8. Pasternak V.M. (2017). Rol protsesualnoho prymusu v administratyvnomu sudochnstvi. *Pravo i suspilstvo*, 3 part 2, pp. 134-137. [in Ukrainian]